

JAN AMOS KOMENSKÝ	Pansophiae prodromus (část)
-------------------------	-----------------------------------

(Chvála moudrosti)

Těm, kdo vyhledávají studia moudrosti, nemůže být neznámo, že moudrost (kteřá podle Aristotela¹ je znalostí mnoha podivuhodných věcí, podle Cicera pak znalostí věcí božských a lidských a příčin, na nichž se zakládají, konečně podle Šalamouna² původcem všech věcí a učitelkou všeho) byla odedávna opěvována velkými chválami. Je dražší než všechno bohatství (praví nejmoudřejší ze smrtelníků) a nic z toho, po čem lidé touží, se s ní nemůže srovnávat. V její pravici je dlouhověkost a v levici bohatství a sláva. Její cesty jsou cesty krásné a všechny její stezky jsou mírumilovné. Ti, kdo jí dosahují, mají strom života, a ti, kdo jí mají, jsou blaženi (Přísl. 3, 15). Cicero praví: »Lidskému pokolení nebylo a ani nebude dáno žádné znamenitější dobro.«³ Horatius pak dí:

»Zkrátka a dobře: Hned za samým Jovem jde mudrc.
Je bohat, svoboden rovněž i vážen, je krásný, ba
králem je králů.«⁴

(Studium moudrosti)

Právem tedy nejvzácnější lidé každé doby ponechávali stranou péči o věci pomíjející, o bohatství, rozkoše, pocty, a věnovali úvahy, tužby a snahy tomu, aby pozorováním věcí obsáhli všechno, co může mysl obsáhnout, a tak si podrobili svět. Takoví lidé jsou mezi ostatními smrtelníky tím, čím je sám dar moudrosti mezi ostatními statky poskytnutými smrtelníkům, zářícími drahokamy, ba hvězdami, rozptylujícími mrákotu temnot světa. Má tedy být vděčně uznávána boží milosrdnost, nejen proto, že nám otevřela divadlo své moudrosti, přírodu a Písmo, ale že nás vybavila i nástroji k jejich pozorování a k shromažďování světla moudrosti smysly, rozumem a svým božským zjevením, které doplňuje nedostatečnost smyslů a rozumu. Avšak i za to vděčíme boží dobrotivosti, že studia věd, jimiž ono studium moudrosti je podporováno a jinými nám předáváno, se zachovala až do naší doby. Ba v našem století rozkvétají jako dosud nikdy, takže se právem nynější století těší a raduje z pojmenování století vzdělanosti a svítá naděje na světlo ještě větší.

(Necht' je cílem studia moudrost)

Nejprve pokládám za nepochybné, že studium věd, jímž se nyní u všech národů mládež zabývá, má být vzděláváním myslí k moudrosti, takže mimo tento cíl nemů-

že zbývat již nic než prázdná marnost. Myslíme-li si totiž, že po vědění se touží jen abychom něco věděli, pro uspokojení zvědavosti, nebo pro potěšení, nebo z domnění, že vynikneme, nebo kvůli zisku, abychom nabyli vnějších hmotných statků, jsme pošetilí, protože si místo tak vznešeného a božského daru klademe za cíl věci tak přízemní a pomíjející. Necht' je tedy jasné, že má být vyhledána moudrost. Když se moudrost označuje za původkyni všech věcí a učitelku všeho (Moudr. 7, 21), je zřejmé, že cestou studia máme být přivedeni k obecnému poznání věcí, pansofii, to je k plné moudrosti, která všechno v sobě zahrnuje a ze všech stran spolu souvisí, aby nezbylo nic zjevného nebo skrytého, co bychom neznali (Moudr. 7, 21), aby totiž duch člověka se stal skutečně tím, čím má být, obrazem všemoudrého boha.

Za druhé, protože prý moudrost dává mládeži rozum a vědění (Přísl. 1,4), a její cesty jsou cestami příjemnými (Přísl. 3, 17), vyplývá z toho, že studium moudrosti má být bez drsných a trnitých obtíží, přístupné, volné, všem otevřené, čistým potěšením myslí.

Za třetí, protože prý stezka moudrosti se nazývá zářícím světlem (Přísl. 4, 18), vyplývá z toho, že má být bezpečná před temnotami omylů.

Za čtvrté moudrost prý poskytuje člověku ten užitek, že rozumí své cestě (Přísl. 4,18) a všemu, co činí (Deut. 29,9). Z toho tedy plyne, že studia moudrosti mají připravovat mysl ke všemu, čím tento život činně i trpně travíme.

Konečně prý moudrost činí lidi blaženými (Přísl. 3, 13), protože přivádí k bohu, prameni věčné blaženosti. Nutně tedy studia moudrosti mají pobízet k hledání boha, ukazovat stezky k jeho nalezení a připravovat svazky k nejtěsnějšímu spojení lásky s ním. Jinak bude celá ta nákladná příprava neúčinná. Neboť má-li se nakonec odbočit od tohoto cíle, bylo by lépe nic nevědět, ba nikdy se nenarodit.

(Obvyklá studia danému cíli neodpovídají)

Podívejme se však, zda plní tento úkol obvyklý způsob studií, aby se snáze mohlo pomýšlet na nápravu, jestliže zpozorujeme, že se něčeho nedostává. Mnozí si velmi stěžují na to, že vzdělání, jímž jsou nyní školy přeplněny, podávají se v poměru ke krátkosti času rozvláčně, vzhledem k obsáhlosti věcí příliš zúženě, vzhledem k jmenosti a jistotě pravdy po mnohých stránkách kuse a neúplně. Moudřejší také poznamenali, že neodpovídá dost svému cíli; ba že zřídka je lze spolehlivě užít v životě, když namnoze přestává na domněnkách, sporech a dýmech. Dříve než přistoupíme k vyhledávání léků, musíme ukázat, že to vše se neříká, jen aby se řeklo, ale že je tomu zcela tak. Totiž, že studia moudrosti, jak jsou nyní uspořádána a jak se tradují ve školách, nejsou přiměřená:

- I. našemu životu pro rozvláčnost (podle onoho přísloví, že umění je dlouhé, život krátký),
- II. našemu nadání pro nesnadnost,
- III. samotným věcem pro časté odbočování,

IV. potřebám života pro značnou odlišnost věcí, kterým se učí, od těch, které se dějí v obecném životě,

V. samému bohu, protože všechno dost vhodně nepodřizují tomuto cíli věčnosti.

(Pro nejistotu jejich pravdivosti)

Nejmoudřejší z lidí již dávno zpozorovali, že pravdivost věd postonává; stěžovali si tedy, že se skrývá v hlubině natolik, že někteří, zaháněni vědomím nedokonalosti do úskalí, se odvážili hlásat: nic prý nelze vědět, totiž jistě a neomylně. Hodnověrnost toho výroku svým příkladem málem potvrzovali sami ti, kdo se tomu vysmívali jako bláznovství a osobovali si právě vědění o věcech. Ať totiž tvrdil některý filozof, brzy to někdo zbořil a dodnes není konec zmatků. Veškerá literatura je plna neshod, rozporů a bojů. Co však to je jiného než svědectví všude kolísající pravdy? Správně totiž právě tím důkazem Josefus dokazoval proti Appionovi pravdu hebrejské moudrosti, protože ta stále zůstává jednotná, a platnost moudrosti řecké, protože ta se rozpadá na sekty. Pravda totiž může mít jen jeden prostý výklad, omylů je tisíce druhů. Když tedy i v našem století vzniká v teologii a filozofii tolik sekt a po celém světě se podporuje a velmi tvrdošijně obhajuje tolik rozdílných názorů na věci, co je to jiného než nejjistější svědectví, že je dosud zahaleno do hlubin temné nevědomosti vše, čím se chlubívá naše století jako vědou? Předpokládáme-li, vedení láskou, že nikdo vědomě a úmyslně nebloudí a neboří se proti světlu, jak praví Job (Kap. 24, 19). Konečně svědectvím je tolik knih, každý den vycházejících na světlo, které nejsou leč jen jiskrami, jež se vykřesávají střetnutím myslí, tu a onde se rozstříkují a každá doufá, že zažehne plamen. Ale neustálá temnota nesouhlasu a pochyb ukazuje, že se dosud nerozžehují právě pochodně ani nevychází nejjasnější slunce pravdy.

(Pro malou prospěšnost pro potřeby života)

Máme významné svědky, že věda, jak se běžně podává, není dost přizpůsobena potřebám obecného života. Filozofie byla uvedena do škol, praví slavný muž, ale není, kdo by ji přivolał k obecnému užitku; ježí se trním a cele se zaměstnává splétáním a rozmotáváním nerozpletitelných uzlů, které sama zamotala, a podává kamenný chléb, jenž láme zuby a unavuje nadání vyumělkovanými tretkami. A jiný: studium filozofie nyní není nic jiného než pracné a obtížné učení, málo prospěšné. Veverky bývají zavírány do kulaté klece, která se točí dokola, kde stále běží, avšak nedostávají se z místa. Totéž děláme my při filozofování. Málo se přiučíme s velkou námahou, aniž to málo nás činí lepšími, a často naopak se stáváme horšími. Zkušenost ukazuje, že je to pravda. Nejenže učení zřídka předstihují neucené v úsilí a ctivosti (které jsou základem občanského styku), ale ve věcech vyžadujících zručnosti jsou jimi častěji překonáváni. A nemluví jen o začátečnicích v gramatice, když často o vznešených filozofech a teologích lze užít srovnání, že se zdají být se

svými abstraktními bádáními orly a ve věcech sloužících životu a lidské společnosti jsou krtky. Zde se zrodil posměšek: dobrý učencec, špatný politik; ačkoli by přeče škola měla být předehtou života.

(Trojí příčina obtížnosti a trojí lék)

(1. Otrocký způsob pojmání studií)

Příčinou toho, že cesta studií byla neschůdná a nerovná, bylo podle mého názoru za prvé: nepředeházela vhodná příprava mysli k dychtivému osvojování nauk, ani nebylo dosti spojováno užitečné s příjemným pro navnadění ducha, nýbrž jak kdo přicházel, tak býval vpouštěn. Pak s ním bylo nakládáno nikoli jako při hostině s hostmi, vlídně a přívětivě, ale jako ve mlýně s otroky, s křikem, násilím a ranami. Rány pěstí a metly, pruty a karabáče byly ve škole nejobvyklejšími pokrmy a každodenními pamlsky. A lze se divit, jestliže se to někomu znechutilo a zošklivilo? Nic opravdu není tak snadné, aby se nestalo neschůdným, děláš-li to nerad. Jak tedy mohly být snadné nauky, když se jim učilo uprostřed strachu? Tak se neděje při učení v žádném řemesle. Přísnost nutně vzbuzuje strach, strach pak nevyhnutelně rozrušuje a mate mysl, takže žák neví, kde je, a je-li trochu slabší, trpí jakousi závratí. Je tedy třeba umět zaujmout, navnadit a pohladit mysl. Toto umění bude záležet jednak ve vlídnosti učitelů, jednak v prozíravé metodě, aby studia se stala lákadly ducha a zdála se pouhou hrou.

(2. Povrchní výklad věcí)

Za druhé značná část obtížnosti tkví v tom, že se žáci neučí věcem vlastním názorem, ale nesrozumitelnými výklady, jimiž se obrazy věcí rozumu vštěpují obtížně, v paměti pak tkví slabě, takže buď zase snadno mizejí, nebo různým způsobem se pletou.

Lékem na to bude předkládat všechno vlastního názoru a příslušným smyslem (co je viditelné zraku, co se dá chutnat chuti, co je hmatatelné hmatu). Snáze a pevněji si vytvořím obraz slona jediným jeho spatřením (nebo aspoň vyobrazením), než kdyby se mi desetkrát o něm vyprávělo, protože

»slabší dojem v nás budí, co sluchem jen do mysli vniká, než co se předkládá neklamným očím . . .«⁶

(3. Metoda je dosud příliš nedokonalá)

Třetí a největší příčinou neschůdnosti je metoda, jíž se běžně učí vědám a uměním, málo přiměřená buď věcem, nebo lidskému rozumu. Všichni sice volají, že se má postupovat podle přirozeného řádu od prvotnějšího k pozdějšímu, od obecného k zvláštnímu a konečně od známého k neznámému. Ale kdo tak činí? Dosud nic

takového nevidíme. Ve skutečnosti, vyjmeš-li matematiku, zatemňuje převrácený pořádek všechna umění a vědy. Neboť kdyby knihy, jež máme, vedly ducha od známého k neznámému pozvolna, bez přerušení kroků, pak by jistě čtenáři chtívi vědění byli přivedeni i k tomu nejneznámějšímu, jako každý, kdo má nohy, může být doveden na kteroukoli nejvyšší skálu, jsou-li v ní vytesány schody. To, že se tak neděje a že nikdo nechápe, co ty knihy vykládají (leđa mimořádně nadaný, který vlastní bystrostí proniká věci a vlastní silou se pozdvihuje, nebo komu konečně se živým hlasem stále a stále vštěpuje totéž, že počíná jako v mlze něco vidět), je přesvědčivým důkazem, že rozum nebývá veden postupně rovnou cestou, ale je vláčen nerovnými cestami, přes jámy, jeskyně a propasti.

Lékem bude takové sporádání všech věd a umění, aby se všude začínalo nejznámějším, a postup k neznámějšímu se dál po pozvolných stupních, totiž tak, aby první poskytovalo světlo druhému, druhé třetímu, třetí čtvrtému a neslo je vpředu až do konce, právě tak jako v řetězu jeden článek zachycuje a táhne článek druhý. Kdyby se nám tímto spisem jenom podařilo ukázat, jak by tomu mělo být, domnívali bychom se, že se nám dostalo dostatečné odměny za práci.

(Trojí příčina strádání pravdy v celé vzdělanosti a literatuře)

Mohou být uvedeny tři nejpodstatnější příčiny toho, že nás pravda napořád opouští v celém okruhu věd, a to:

I. Rozdrobenost věd.

II. Vnitřní nepřipoutanost metody k samým věcem.

III. Jednak nedbalost, jednak nevhodná nabubřelost slov a slohu.

(I. Rozdrobenost věd)

Nejprve na základě svých vědomostí zjišťuji, že v knihách, jež jsem měl příležitost vidět, dosud jsem neviděl nic, co by dostatečně odpovídalo rozsáhlosti věcí, co by vyčerpávalo celý souhrn věcí, i když existují četné »Vševědy« nebo »Encyklopedie« nebo »Skladby« obdivuhodně zpracované a mající rozmanité tituly.⁷ Ještě méně jsem viděl celou výzbroj lidského rozumu, zhotovenou z jeho pevných a věčnou pravdou neotřesitelných zásad, aby všechno od prvního do posledního bylo spolu vzájemně zřetězeno, bez jakéhokoli přerušení pravdy. Snad ani o to dosud nikdo neusiloval, aby stanovil a zcela úměrně mezi sebou srovnal obecné principy věcí, a spoutal tak pevnými mezemi rozumu rozmanitost věcí rozlévající se na všechny strany, aby tak prostřednictvím obecné a mezi všemi věcmi úměrně rozložené harmonie objevila se skrytá, neměnitelná a neporazitelná sama pravda věcí.

To pravím, dosud jak se zdá nikdo nehledal, aby nejobecnějšími principy poznávání a těmi způsoby, jimiž lze správně postupovat až k posledním závěrům, otevřel nějakou obecnou cestu k poznání pravdy věcí. Sebe opěvují metafyzikové, sobě tleskají fyzikové, sobě tančí astronomové, sobě dávají zákony etikové, sobě tvoří zákla-

dy politikové, sobě jásají matematikové, sobě vládnou teologové. Ba v jednotlivých oborech a vědách si téměř každý sám vytváří díleč principy, z nichž budují a hájí svá učení a pohrdají přitom tím, co jiní vyvozují ze svých předpokladů. A přece tímto způsobem nelze vydobýt pravdu ve všem skrytě rozsetou a toužící, aby ode všad byla snesena. Když si totiž každý hledí jen sebe a své obrazivosti, nelze se vyhnout nesouzvuku právě tak jako ve sboru hudebníků, když každý si hraje pro sebe bez ohledu na společný takt. Nebo kdo si myslí, že může být dobře spořádána obec, kde se nežije podle společných zákonů, ale každý jedná podle svého uvážení? Vidíme, že se ani větve stromů nemohou zelenat, jestliže všechny stejně nesají mizu ze společného kmene společnými kořeny? A lze očekávat, že větve moudrosti mohou být od sebe odtrhovány a že přitom neutrpí jejich život, tj. pravda? Může totiž být někdo fyzikem, kdo zároveň není metafyzikem? Nebo etikem, kdo nebyl dříve fyzikem (seznámeným alespoň s poznatky o lidské přirozenosti)? Nebo logikem, kdo není znalý věcných věd? Nebo teologem, právníkem a lékařem, kdo nebyl dříve filozofem? Nebo řečníkem či básníkem, kdo není tím vším zároveň? Světla, ruky a normy sám sebe zbavuje každý, kdo se odvrací od jakékoli částky vědění.

Jistě nikdy by se nemohli hvězdáři odvážit (abych to uvedl jako příklad) formulovat a hájit tak protichůdné a nesmyslné domněnky, kdyby je museli čerpat ze společného základu pravdy. Ani jiná tvrzení by nebyla tak nejistá a povážlivá, ani by se jistě takovým nejevilo téměř všechno, co se podává. Podává se totiž tak, že téměř nikdo nevybuduje nic, co by jiný nezbořil nebo se nesnažil zbořit. Jistě dokonale a božskou se zdála filozofie Platónova, ale z jak liché spekulace ji usvědčila škola peripatetiků?⁸ Aristotelova filozofie se zdála sama sobě dostatečně vypracovanou, ale křesťanští filozofové ukázali dost jasně, jak naprosto neodpovídá božímu Písmu ani pravdě věcí. Hvězdáři se svými výstředními nebeskými sférami a epicykly⁹ se uspokojovali tolik století, ale Koperník je tohoto uspokojení zbavil. Koperník dobře vybudoval svou novou astronomii na optických základech, ale fyzikální principy nezvratné pravdy ji naprosto nepřipouštějí.¹⁰ Gilbertus¹¹ byl nadšen zkoumáním magnetu a chtěl z magnetu vyvodit celou filozofii, ale zcela zřejmě v rozporu s fyzikálními principy. Campanella¹² ve věcech přirozených převzal zásady starověkého filozofa Parmenida a téměř triumfoval, ale stačil dalekohled Galilea Galileiho¹³ a byl svržen. Je nutno uvádět další příklady?

Kdyby všichni vyvozovali své závěry z týchž společných principů, nemohlo by se rozhodně stát, aby se hnali do rozporů a nejen zjevně zdržovali posluchače, nýbrž škodili i samotné pravdě, která se v hádce obyčejně ztrácí. Neboť když se předkládají věci neužitečné (nikoli ze společného základu), nutně se musí zdát temné a sporné a plodí v myslích posluchačů nejistotu. Aby se pak dospělo k nějakému souhlasu, přejímají se principy odkudkoli, jež nejsou ani dost známy, ani jinými přijímány, ani nesporné samy o sobě, protože podléhají různým omezením a výjimkám (taková totiž je většina pravidel běžné filozofie a teologie). Co jiného z toho může vyplývat než rozpor a velmi trapné sváry, takže se protiví poslouchat o věcech, jež jsou samy o sobě jasné, takové nejasné výklady nebo hádky.

(VII. Nestálost metody)

Jako druhou příčinu všude kolisající pravdy jsem uvedl nestálost metody, protože spisovatelé se neřídí ve všem samotnými věcmi, aby beze změny vykládali věci právě tím způsobem, jímž se samy k sobě vztahují, nýbrž berou je a oddělují je tisíci způsoby podle nějaké domnělé a jimi vymyšlené souměrnosti. A to není nic jiného, než věc před duševním zrakem přerušovat a přetvářet ji z přirozeného tvaru v tvary jiné. Může se pak objevit něco jiného než nestvůry místo věcí? Na druhé straně je jisté, že věcem nemůže být dána metoda naprosto souběžná, nejsou-li veškeré věci uvedeny v rozumu do takového souladu, jakým se mezi sebou vně rozumu poutají a váží. Před chvílí jsem se zmínil, že dosud byly po libosti vymyšleny a od jiných zase bořeny četné filozofické soustavy. Totéž platí o teologických dogmatech, nebo i ucelených metodách. Lze je budovat a bořit, protože nebyly vytvořeny podle nezměnitelné normy věcí, nýbrž podle olovnice toho nebo onoho mozečku.

(Lék)

Kéž by tedy vzaly za své všechny metody těkající podle libovůle hýřících duchů, dosud vymyšlené a nadále vymyšlené, aby se konečně jednou počaly všechny věci objašňovat jediným řádem věcí. A proto tvrdíme, že je třeba hledat takovou křesťanskou filozofii, nebo spíše vševědu, v níž by všechno stoupalo z pevných principů k pevné pravdě, a věčnou harmonií se vázalo tak, že by toto dílo mysli bylo tak nezrušitelné, jako sám stroj světa. Jako se totiž souhrn veškerenstva věcí neřídí naší vůlí, ale probíhá nezměnitelně podle svých zákonů, tak by jeho zrcadlo, vševěda, měla být vykládána takovou metodou, od níž by nebylo možné se odchýlit, i kdyby někdo byl stržen chutí po změnách. To se stane, bude-li se všechno vykládat dokazováním příčin a nejbližších účinků. Avšak k tomu bude naprosto nezbytné, aby se věcem vyučovalo a učilo ne prostřednictvím výpovědí o věcech, to je pověstí, ale prostřednictvím samotných věcí. Autority totiž mohou stejně věci zatemňovat, jako je vysvětlovat: přinejmenším žáka jistě rozptylují a odvádějí ho od věcí k sobě, věci však samy se smyslem nemohou vtisknout jinak, než jak jsou. Nebo jestliže někde chybějí smysly, je třeba přibrat rozum vybavený jistými normami, aby nemohl chybovat.

Konečně tam, kde nestačí ani rozum, přijde na pomoc zjevení boží. Tyto tři principy poznávání mají být položeny za základ vševědy, aby později to, co vyplyne z úst nebo z pera některého filozofa nebo teologa, nebylo považováno za věštbu, nýbrž abychom odložili brýle, dívali se na věci samy a pečlivým zkoumáním vyhledali, co samy vypovídají, že jsou nebo nejsou. O nejedněch totiž i velcí mužové uvažovali dosti lehkovážně; a obdivovatelé lidí se tomu vesměs klanívají. Bylo by snadné dokazovat to četnými příklady, avšak upustím od toho v naději, že až se jasněji rozžehne pochodeň pravdy, vyjdou samy sebou najevo nekonečné doklady toho druhu.

(III. Nedostatek péče o slova a jejich nadbytečnost)

Třetí věcí škodící pravdě je, jak jsem řekl, nedbalost nebo nadbytečnost řeči, již se věci vykládají. A nadbytečnost jistě, protože pro vysvětlení věcí se užívá slov, obrátů a vět nevhodných, obrácených, nadsazených a zrádných, nejčastěji když básníci nebo řečníci (ale také filozofové a teologové) narazí na věci a chtějíce je povznést nebo zlehčit podle svého zvyku, používají barev a barviv, jimiž věci nabývají odlišné podoby od své podoby přirozené. A co je to pak jiného než klam? Pravda věcí chce být spatřována v čistém světle bez cizí barvy. Je jistě nedbalost v řeči, užívá-li se nejasných výrazů a rčení nebo nesrozumitelnost řeči (jako jsou pro lidi latinsky mluvící a pro nás ostatní řecké názvy), nebo konečně, když myšlenky ne zcela pravdivě se vydávají za normu pravdy, jakými se knihy filozofů a teologů hemží (ač je hanba to říci, přece je třeba přiznat pravdu).

(Opakování)

Tvrdím tedy, že příčinou plození a uchovávání omylů v naukách je, jak jsem uvedl, ona nešťastná trojice: všelijaká úryvkovitost, všelijaké přetváření a všelijaké obalování toho, co je třeba vědět. Kdo by skutečně poznal věci, jak jsou, když mu jsou předkládány jen úryvkovitě, v nenáležitém uspořádání a neobvyklé podobě? Neboť není-li známa souměrnost všech věcí, je velmi snadné se v každém jednotlivém případě zmylit. Bez znalosti uspořádání věcí je zcela nasnadě nalézat všude labyrint.

Nepředkládá-li se věc se svou vlastní barvou, je více než snadné oklamat oči. Z toho ony téměř nekonečné omyly kolem nekonečných věcí. Z toho ona spousta knih rozmnožená do tak veliké nepřehlednosti a přesycení, že to svět již sotva snese. Z toho onen nedostatek světla v století tak osvětleném (jak se rádo nazývá), že tak jako Tantalos¹⁴ hledá vody ve vodách, tak my pohřešujeme světlo ve světle, knihy v knihách, vzdělanost u vzdělaných. Pomíjím mlčením dosti plodnou tvůrkyni omylů, zálibu stranit stranám. Právem jistě řekl Galénos, že se stávají hluchými a slepými ti, kteří se přidávají k sektě, že nejen neslyší a nevidí, co ostatní snadno uslyší a vidí, ale ani se nechtějí pravdivějšímu učit, a těm, kdo pravdivějšímu učí, se stavějí na odpor, nejinak než opilí Lapithové,¹⁵ kteří od sebe pěstmi a klacky zahnali lékaře, chtějícího hojit jejich rány.

(Není-li dosud nic takového?)

At' mi odpustí velmi učení mužové, o jejichž pracích se nyní osmělím vyslovit. Encyklopedie, které jsem dosud viděl, i ty nejspůsobnější, zdály se mi podobnější řetězu obratně zhotovenému z mnoha článků, než stroji, který je dovedně sestaven z pohyblivých koleček a sám se pohybuje. Zdály se mi podobnější hranici dříví, srovnaného s velkou péčí a s vkusným pořádkem, než stromu, který vyrůstá z vlast-

ních kořenů, rozvíjí se silou vrozeného ducha ve větve a listy a nese plody. A my toužíme po živých kořenech věd a umění, po živém stromu a živých plodech. Po pansofii, pravím, která je živým obrazem univerza, v níž všechno navzájem souvisí, jež sama sebe všude živí a sama sebe všude naplňuje plody, to znamená (abych se vrátil k cílům dříve stanoveným), přejeme si, aby byla sepsána kniha vševedy, která by byla:

- I. Dobrým souhrnem obecné vzdělanosti.
- II. Jasnou pochodní lidského rozumu.
- III. Pevnou normou pravdivosti věcí.
- IV. Spolehlivým přehledem životních prací.
- V. Blaženým schodištěm k samotnému bohu.

(Potřeba vševedné knihy)

Toužíme, pravím, aby byla sestavena jedna taková kniha, jež by byla ve všem pravou a pohotovou příručkou obecné vzdělanosti, v níž by právem nebylo možné nic pohřešovat, a z jejíž četby by se do mysli vlévala moudrost sama od sebe díky neustálé jasné a přesné souvislosti věcí a tomu, že všechno bude vyrůstat z vlastních kořenů a žil, aby bylo zjevné, že všechno je tak, jak se říká, a jinak nemůže být, než jak je, pro samu neměnnou a se sebou všude se pojící pravdu věcí. Přitom má být všechno vyloženo stručně, protože se má posloužit krátkému a prchavému životu. Všechno srozumitelně, protože se má do mysli vnášet světlo, ne temnota. A všechno důkladně neustálým spojováním příčin a účinků, protože se má hledat záruka pravdy, ne výmysly domněnek. Neboť všechno, co je určeno k vědění (ať je to příroda, mravnost, umění nebo bohosloví, nebo i metafyzika), má být vykládáno s podobnou jistotou, jako vidíme při dokazování matematiků, aby pro pochyby nezbylo ani místečka. Aby odtud bylo zřetelné a bez omylů poznáváno nejen to, co je, ale aby se nadto otvíraly prameny nekonečných úvah, úsudků a vynalézání.

(Jak velice záleží na tom, aby byla sepsána taková kniha vševedy)

Ó, jak je to žádoucí! Jak v mnohem lepším stavu by byly lidské věci! Protože knihy jsou nástrojem přenášení moudrosti, a to nástroj opravdu znamenitý, který jako norma v ničem nechybující nedopouští chybovat ruce umělce. Kdyby byl po ruce takový nástroj, jak vyučovat a učit se obecné moudrosti, jaký jsme popsali, mohla by být velmi vhodně vzdělávána nejen školní mládež (což je, jak kdysi napsal Melanchton, něco většího než dobýt Tróju), ale také všem, kdo se narodili lidmi, by byla otevřena pohodlná cesta k poznání obecných příčin všech věcí, k moudrému pozorování božích děl a k uspořádání všech svých záležitostí. Nezdřáhaly by se také ustoupit tak jasnému světlu temnoty omylů. Mezi lidmi zaměstnanými pravými věcmi a směřujícími vyzkoušenými cestami k vážným cílům, by snadněji přestaly neshody, spory a války, jimiž se nyní vysiluje svět. Příčinou sporů totiž je

vzájemná popudlivost, ~~příčinou popudlivosti dráždění, příčinou dráždění neshody vůle, příčinou neshod vůle různost smýšlení, příčinou různosti smýšlení pak je nejisté a neuspořádané postihování věcí. Nalezením cesty věcí (která může být jen jedna, protože podstatou pravdy je být jedinou a jednoduchou) pominuly by různé, tj. příčiny sporů, bloudění a svárů.~~

(Trojího je třeba)

Myslím, že k obecnému poznání, osvojení a užívání všech věcí nelze dospět jinak než:

- I. novou obecnou revizí všeho toho, co máme zároveň se soupisem všeho;
- II. srovnáním soupisů s věcmi, je-li stav věci takový, jak uvádějí ony naše součty nebo záznamy;
- III. novým a obecným uspořádáním toho, co bylo objeveno, pro nové obecné užívání.

(Přehled neboli nové osvětlení všeho, co kde existuje)

Přehled toho, co máme, bude směřovat k tomu, aby bylo dobře známo, co je naše vlastní dědictví a čím se mají všichni lidé všemožně zabývat. Je totiž naprosto pravda, že lidé nerozumějí tomu, co mají, že totiž jsou majiteli světa, pány tvorstva a spoluúčastníky samotné věčnosti s bohem. Poněvadž pak málokdo o tom ví, nebo tomu věří, nebo si toho váží, stává se, že se většina zabývá prázdnými a zhoubnými věcmi a že nakonec jako nehodní synové bývají vyděděni. Křesťané se tedy mají učit bedlivě uvažovat, co znamenají apoštolova slova: ať svět, ať život, ať smrt, ať přítomnost, ať budoucnost, všechno patří vám; vy pak patříte Kristovi, Kristus pak bohu (I. Kor. 3,22).

(Také autorů, ať psali o kterýchkoli tématech)

Dále jsem neřekl bez příčiny, že zároveň mají být znovu prohlédnuty soupisy. Naše bohatství je totiž velmi rozsáhlé a natolik rozmanité, že jen málokdo si pamatuje třeba jen názvy, neřku-li aby věděl, co jednotlivé věci jsou a jakou od nás vyžadují péči. Musí to tedy všechno být lidem napsáno jako zákon zřetelně a jasně (Deut. 27,8). A protože to má být zaznamenáno přesně, je třeba dbát, aby se nic neopomnělo. Je tedy nutno brát v úvahu všechny dřívější obecné i částečné, staré i nové nálezy, ať je učinil kdokoli. Neboť i když jich je velice mnoho, přece kdo chce mít dokonalý přehled o všech, musí tuto práci podstoupit. A kéž by jich bylo ještě více. Ale některé významné památky zanikly, mezi nimi i knihy o rostlinách a zvířatech velmi moudrého muže Šalomouna. Ačkoli po nich marně toužíme, je třeba užívat těch, které jsou, především samých knih božích, bible, které nejsou ničím jiným než jakýmsi zápisky samotného boha o tom, co nám dal v tomto životě a co

nám uchovává pro budoucnost. Protože však bůh se tu zabývá téměř jen tím, nebo alespoň nejvíce tím, co se týká stavu duše, nemají být pomíjeni ti, kteří vykládají nižší látku, filozofové, lékaři, právníci, řemeslníci, objevitelé různých věcí, dějepisci a zeměpisci, aby byla konečně ze všech částečných věd sestavena věda věd a umění umění, to jest vševěda.

(Avšak k jakému účelu?)

Nerozumíme tomu však tak, aby se do této knihy snesla rozličná mínění spisovatelů o věcech, jako činí ti, kdož měří vzdělání množstvím přečtených knih, aby se mohli stát známými odříkáváním různých názorů různých spisovatelů o věcech nebo také sestavením takových slepenců, které vydávají veřejně jako knihy. Ani prostě tak, aby se mezi sebou srovnávaly ony různé názory, jak činí ti, kdo přetřásají různé otázky pro a proti, unavují se vyvracením mínění, která se jim nelíbí, a naplňují tak knihy. Zato chceme, aby k sestavování vševedného díla byli připuštěni všichni, kdo uvažovali o zbožnosti, mravech, vědách a uměních, bez ohledu na to, je-li to křesťan nebo mohamedán, žid nebo pohan, a stejně bez ohledu na to, ke které by se hlásil sektě, ať už je to pythagorec, akademik,¹⁶ peripatetik, stoik, Essejan,¹⁷ Řek, Říman, starověký nebo současný, doktor nebo rabín, bez ohledu na církev, synodu, koncil, zkrátka všichni, a byli vyslechnuti, co přinášejí dobrého.

(Norma pro sestojení vševedy)

Protože již chci vyložit, co tedy nám, kteří prosíme, hledáme a klepeme, odhalil a dal vidět Pán bůh náš, prosím a zapřisahám, aby všichni ti, kteří o těch a takových věcech mohou moudře soudit, dávali zbožně pozor. Objasním proto celou věc několika aforismy.

(Obecný soulad se objasňuje několika aforismy)

I. Tři věci dovršují naše lidské vědění, tedy i jakési vševedění: poznání boha, přírody a umění.

Uměním se rozumí to, co se děje lidským přičiněním, tj. myšlení, řeč a práce; přírodou to, co se děje a vzniká samo sebou, silou do věcí vloženou; bohem se rozumí od věčnosti skrytá moc, moudrost a dobrota, jež se dosud projevila slovy a činy. Kdo zná tyto tři věci, zná všechno, protože z tohoto trojího druhu věcí se skládá univerzum.

II. Je třeba hledat dokonalé poznání těchto tří věcí.

Aby se nepovažovalo za postačující vědět něco o bohu, něco vědět o přírodě, něco o umění (toho se dostává i velmi nevědomým, ba i hlupcům), ale abychom plně a přesně rozuměli všemu, čemu lze rozumět.

III. Poznání věci je dokonalé, je-li úplné, pravdivé a uspořádané.

Neboť není-li pravdivé, ukazuje obrazy místo věcí a mění se v hříčku.

IV. Poznání je tedy pravdivé, poznáváme-li věci tak, jak jsou.

Neboť jsou-li poznávány jinak, než jak jsou, nepůjde o poznání, ale o omyl.

V. Věci poznáváme tak, jak jsou, poznáváme-li je tak, jak byly utvořeny.

Všechny věci jsou totiž takové, jak byly utvořeny, protože nejsou-li takové, jak byly utvořeny, pozbyly své dobré vlastnosti.

VI. Každá věc byla utvořena podle své ideje, tj. s nějakým určitým posláním, jímž může být, čím je.

Kdyby se totiž něco nemohlo stát, nestalo by se, a kdyby se nemohlo stát takovým, nestalo by se takovým: možnost být takovým se tedy nazývá idejí, již věc je, čím je.

VII. Tedy všechno, co se děje, děje se podle idejí, ať jde o díla boží, díla přírody nebo umění.

Neboť představuje-li idea určitý smysl věcí, nelze ani pomyslet na to, že bůh může něco konat bez idejí, tj. bez určitého smyslu, protože sám je smyslem smyslů. Podobně příroda, stejně jako umění, jež ji napodobuje, nemůže, když tvoří nejspokladnější díla, tvořit beze smyslu.

VIII. Umění si vypůjčuje ideje svých děl od přírody, příroda od boha, bůh sám od sebe.

Tyto výroky ukazují, že to prvé je obecně známo. Umění nic nedokáže bez přírody, umění se chce vyrovnat přírodě. Umění napodobuje přírodu, umění je dcerou přírody. Avšak neméně pravdivé je toto: příroda nesvede nic bez boha; příroda se chce vyrovnat bohu, příroda je dcerou boží; příroda napodobuje boha. Konečně bůh napodobuje nikoho, kromě sebe sama, protože ani jinak nemůže, ani nechce. Nemůže, protože mimo sebe nemá ve své věčnosti nic. Odkud by tedy bral vznik nebo formu svých děl? Nechce, protože jako nejlepší nemůže chtít než nejlepší. Nejlepší však není nic, kromě onoho jednoho jediného, věčného, dobrého, čím je sám. Řekl-li by někdo, že bůh vymyslel poslání tvořených věcí libovolně, ptám se, proč? Jestliže nyní bůh v přírodě nekoná nic zbytečně, proč by to konal na počátku? Aby, má-li sám sebe jako nejdokonalejší vzor vši dokonalosti, vymýšlel jiný? Snad aby neublížil své vznešenosti? Vždyť zjevně ji chtěl ukázat (Řím. I. 20). Nebo aby hloubku své moudrosti zjevil tím, že odstoupí od sebe? Vždyť tak by se zmenšila úplnost jeho slávy, jako by byla nějaká dokonalost, jež by v něm nebyla. Avšak to není možné. Je tedy jisté, že jak stvoření, tak i ideje stvoření vytryskly z tohoto pramene. A protože mezi tím, co bylo stvořeno, všechno, co je živé, se snaží přizpůsobit si předmět, proč bychom totéž neuznávali u tvůrce, jenž tento rys vtiskl stvoře-

ním? Zvláště když bůh nemůže mít naprosto nic, co by určilo cíl jeho skutků, než sebe sama. Necht' tedy platí, že bůh nečerpá odjinud než ze sebe sama ani cíl a výkonnou sílu, ani formu svých děl. Jen látku, již se výtvar svým způsobem liší od tvůrce, čerpá z něčeho.

IX. Bůh tedy při stvoření světa vytvořil sám sebe, aby výtvar byl naprosto úměrný tvůrci.

Neboť to, co bylo formováno, nutně odpovídá své formě; a nevádí, že ta úměrnost má stupně, totiž vzhledem k větší nebo menší zřejmosti. Tak Syn boží prý je otiskem (nebo vytištěným obrazem) Otce (Žid. 1, 3). A přece, i člověk byl nazván obrazem božím (Genes. I, 26; I. Kor. II, 6), ba i všechno ostatní se přirovnává k nějakému obrazu, když se o nich praví, že prostřednictvím toho, co bylo učiněno od stvoření světa, spatřují se neviditelné skutky boží (Řím. I, 20) a že z velikosti a druhu tvora zřetelně vidět jejich tvůrce (Moudr. 13,5). A proto se stalo, že pohané nazývali přírodu nejen dcerou boží, ale i bohem. Co jiného je příroda, řekl Seneka, než bůh a božský rozum vložený do celého světa a do jeho částí (De benef. 4. v. 7).

X. A protože všechno se podílí na idejích boží mysli, plyne z toho, že i ony mezi sebou mají účastenství a jsou si vzájemně úměrné.

Protože, co se shoduje se společným třetím, shoduje se mezi sebou.

XI. Jsou tedy povahy věcí tytéž a liší se leda formou bytí, protože v bohu jsou jako v předobrazu, v přírodě jako v paobrazu, v umění jako v protiobrazu.

Stejně jako pečeť má touž formu. Nejprve pojatou v mysli toho, kdo jí dává tvar nebo přikazuje dát tvar; potom vrytý do kovu; konečně vytištěný do vosku. Neboť ačkoli je trojí, přece je jediný, protože z prvního se tvoří druhý a z druhého třetí, každý další podle dřívějšího obrazu. Tak ideje pojaté v mysli boží vtiskují svou formu tvorům a rozumně jednajícím tvorové pak věcem, jež vytvořili.

(Co je harmonie?)

XII. Tedy základem jak tvoření, tak poznávání všech věcí je harmonie.

Harmonií nazývají hudebníci příjemný souzvuk mnoha hlasů. Takový pak je ve všem shodný souzvuk věčných vlastností v bohu, stvořených vlastností v přírodě a vlastností vyjádřených v umění, protože jak v jednom každém z nich je souzvuk, tak je i navzájem, protože příroda je obrazem božského souzvuku a jejím obrazem je umění.

(Její tři požadavky)

(I.)

XIII. Prvním požadavkem harmonie je, aby nic nebylo nesouzvukné.

Hudební harmonie se vytváří z velmi nepodobných hlasů, ale i protikladných, a

přece protikladnost je přiváděna k souzvuku. Tak celý svět se skládá z protiv (protože bez protiv by nemohla být ani pravda, ani řád, ba ani podstata světa), stejně jako Písmo obsahuje mnohá místa, jež si na první pohled odporují. Avšak všechna docházejí k jednotě a mají k ní dojít v naší duši, má-li vzejít obecná harmonie, jež by sjednala obecnou shodu jak v oněch božích, tak i v našich skutcích, myšlenkách i slovech, a odstranila neshodu, byla-li nějaká nalezena. Protože toto tajemství se vesměs nechápe, vytrhávají filozofové z přírody, teologové z Písma, jedni to a druhí ono a ponechávají přírodu přírodě a Písmo Písmu, vymýšlejí si protichůdné významy a vyvolávají hádky a boje. To nutně zmizí, jakmile se ukáže světlo obecné harmonie. Pravda se totiž všude se sebou shoduje.

(II.)

XIV. Druhým požadavkem harmonie je, aby nic nebylo, co by nebylo souzvukné.

O přirozených a umělých věcech je jistě známo, že všechno se děje podle harmonie. U živočicha, stromu, hudebního nástroje, lodi, vozu, knihy, domu atd. je třeba, aby všechny části byly souměrné jak vzhledem k celku, tak mezi sebou navzájem. Avšak leckdo by mohl pochybovat o božích věcech, zda jsou v nějakém poměru s věcmi přírodními a umělými. Mohl by totiž někdo myslet, že znakem vznešenosti je nesdílet nic s tvory. Avšak je třeba vědět, že co je v paobrazu, nutně musí být nalezeno dříve, a to v dokonalé podobě v předobrazu, protože všechno, cokoli má, má potok od pramene, stín od tělesa, zrcadlo od obrazu. Dále, jsou-li díla přírody tak pečlivě vypracovaná, že nebylo ponecháno ani místo, aby bylo možné vymyslet jejich lepší provedení (to říká Galénos v kn. 6 »De usu partium«, kap. I.) a je-li přirozenost přírody nezměnitelná a nepřetvořitelná (což dosvědčuje Tertulian »Adversus Valentinianos«, kap. 29), co bude příroda než živý obraz toho, v kterém je všechno nejdříve a daleko nejlepší, neměnitelné a nepřetvořitelné? Konečně, bůh sám si v Písmu dává uši, oči, ústa, ruce, nohy, srdce, tvář a záda. Také se nazývá ohněm, skálou, hradem a kotvou. Jaký by to mělo smysl, nemohou-li tyto věci o bohu nic říci? Jestliže však mohou, není to naprosto nic jiného, než co opravdu existuje, protože boží řeč je normou pravdy. Ačkoli víme, že je to řečeno obrazně (neboť kdo by chtěl blouznit s antropomorfisty),¹⁸ přece nikdo nepopře, že základem obrazů (tj. metafor a parabol) je sama úměrnost věcí nebo jakási totožnost, protože je třeba, aby něco bylo dříve, než se to ohlašuje. Jako tedy lidské výtvary naprosto odpovídají určitou úměrností přirozeným, tak přirozené odpovídají božským.

(III.)

XV. Třetí vlastností harmonie je, aby množství zvuků a hlasů, jakkoli je nekonečné, přece vycházelo z mála zásad a jistých způsobů rozdílů.

Neboť všechny rozdíly harmonií, jež byly vymyšleny, vycházejí ze sedmi hlasů a

tří souzvuků. Všechna tělesa, jež svět má, vznikají z velmi mála prvků a z několika rozdílů jakostí. Tak je tomu tedy i ve všem ostatním; mnohost a rozmanitost věcí není nic jiného než rozmanité opakování podobného. Například ačkoli strom má tisíckrát tisíce listů, přece všechny mají týž tvar, barvu a vlastnost. Rovněž stromy téhož druhu, ať je jich na celém světě jakékoli množství, všechny jsou si podobné, konají a snášejí totéž. Tak i stromy různých druhů mají některé společné znaky.

(Principy bytí jsou nejlepšími principy poznávání)

XVI. Tedy poznáním principů a způsobů rozdílů poznáme všechno.

Jako totiž ten, kdo poznal v hudbě soustavu tónů a rytmů, umí dosti zpívat a skládat jakoukoli melodii. Ba existuje systém, že varhaníci z pohledu do jediného takzvaného generálního basu mohou hrát všechny melodie tak, že i kdyby ve skladbě bylo sto hlasů, přece nemůže vzniknout žádný nesouzvuk. Právě tak, kdo zná obecné vlastnosti věcí umělých, přirozených a nadpřirozených, bude moci věci bez omezení i rozeznávat, i s nimi pracovat. Například kdo zná, co je krásno samo o sobě, nebo co je základem krásy, ten již i bez učitele bude vědět, co je krásný anděl, krásná duše, krásné tělo, krásná barva, krásná řeč, krásné mravy a cokoli jiného. A naopak, co se bude s touto idejí rozcházet, nebude se mu jevit krásným. Ó, jak je to pohodlná cesta k poznání mnoha věcí, mít tak otevřené prameny věcí!

(Ideje věcí je třeba abstrahovat z konkrétních věcí)

XVII. A takové společné znaky věcí je třeba abstrahovat z věcí jakousi indukcí a považovat je za normy věcí.

Například co je formou krásy, dobra, dokonalosti, užitečnosti, spořádanosti, života nebo vjemu, je třeba hledat ve všem, co je krásné, dobré a dokonalé, a to správně oddělovat od toho, co k podstatě krásy, dobra a dokonalosti nenáleží, dokud nezbude sama čistá forma. Neboť všechno, co existuje, má nějaký určitý smysl, pro nějž existuje. Tedy všechno, co existuje, se nutně shoduje v nějakém obecném způsobu bytí: co žije, ve způsobu žití, co vnímá, ve způsobu vnímání, co je krásné, v nějakém určitém způsobu bytí, pro nějž je nazýváno krásným a tak dále. Abstrahujeme-li tedy přesně takové obecné a takřka vnější znaky nebo ideje věcí ze všeho, z čeho se skládá celé univerzum věcí, budeme mít jak obecný klíč k pochopení věcí, tak normu jednání a obdivuhodný ukazatel nových objevů, a konečně i spolehlivý prubířský kámen na rozpoznávání domněnek. Krátce, budeme mít překrásný nevyčerpatelný zdroj usuzování.

(Ideje mají být abstrahovány především z přirozených věcí)

XVIII. Takové normy pravdy mají být zajisté abstrahovány z těch věcí, které jsou

takové, že jiné být nemohou, a jsou komukoli po ruce ke konání zkoušek, totiž z přirozených věcí.

Božské věci jsou totiž samy sebou neprobadatelné, takže mohou být poznávány jen potud, pokud jsou nastíněny prostřednictvím přírody nebo zjeveny hlasem božím. Umění pak, pokud má smysl nebo určitost, má ji od přírody, a často se mylí. Tedy především příroda bude oním polem, na němž budeme získávat ideje věcí, avšak za pomoci hlasu božského (rozuměj Písma), jež je nejpravdivějším smyslem božích skutků, oznamujícím, co a proč bůh učinil, činí a učiní. Z toho dvojího, z přírody a Písma, bude tedy třeba vypracovat normy oné zakládané vševědy, aby jejich pomocí všechno nejvyšší i nejmenší, nejvyšší a nejnižší, první i poslední, viditelné i neviditelné, stvořené i nestvořené, bylo uvedeno v jednu pravou dokonalou, sobě i věcem všude vyhovující harmonii, či raději panharmonii, nad níž nemůže být lepší.

(Jakou metodu vyžaduje vybudování vševědy)

Tolik tedy o nové formě, jak přezkoumávat všechny věci. Následuje výklad o nové formě jejich uspořádání. Máme za to, že ve vševědě nutně musíme užít dokonalé metody, nad níž nemůže být dokonalejší, která by myslí uváděla do věcí tak, že by konec našly jen na konci, a spíše okusily ovoce spolehlivé vědy než obtíže v učení. Toho se dosáhne, jestliže:

(1. Rozčlenění obecného necht' je pravdivější)

I. Rozložení veškerenstva bude provedeno zevrubně, takže všechny žíly a tepny všech věcí se obnaží tak, aby všechno bylo spatřeno a všechno na svém vlastním místě bez jakéhokoli zmatku.

(2. Necht' definice odstraní všechnu dvojsmyslnost)

II. Dojde k dohodě o významu názvů (především obecných, jichž se užívá ve všem), aby nezůstalo nic nepochopeného nebo nezbaveného mnohovýznamnosti, z čeho by potom mohly vzniknout neshody a půtky. To však obstarají přesné definice věcí, jež proto i matematikové mají ve zvyku předesílat svým důkazům.

(3. Poučky necht' ukáží úplnou přirozenost věcí)

III. K dělení a definicím budou připojeny normy věcí nebo spíše poučky a pravidla se svými důkazy.

(4. Všechna pravidla necht' jsou obecná, prospěšná a sama sebou zřejmá)

IV. Je však třeba dbát, aby všechno (dělení, definice a pravidla, jež nazýváme společným jménem poučení) bylo 1. zřetelné; 2. vždy určitým způsobem užitečné; 3. všechno vždy a všude samo o sobě pravdivé. Nedostatek tohoto trojího byl totiž dosud zcela právem pocítován v mnoha filozofických a teologických spisech. Mnohé se vykládá nejasně, takže výklad potřebuje další výklad, mnohé nepřináší žádný nebo jen nepatrný užitek, některé věci jsou pravdivé jen v nepodstatných stránkách, například ona metafyzická poučka »podstata nepřipouští ani více, ani méně« není

pravdivá a i kdyby byla, nepřinášela by žádný užitek. Muž totiž je člověkem více než zárodek, orel je ptákem více než netopýr, Slunce je více světlem než Měsíc. A není-li zbytečné říkat každý vepř je vepř, každý kůň je kůň? Neboť kdo by to popíral? Komu by bylo třeba to vštěpovat? Necht' tedy pravidla vševědy obsahují jen látku vážné vědy.

(5. Obecné poučky necht' jsou jen axiomy)

V. Obecná pravidla vševědy at' nejsou ničím jiným než skutečné a užitečné axiomy, tj. myšlenky samy sebou věrohodné, jež není třeba dokazovat něčím před nimi, ale jen objasňovat příklady, aby každý lidský rozum, jakmile je zaslechne, připustil je jako normy pravdy. Takové pojmy vštípené našim myslím bohem budou totiž pochopněmi pochopení, jimiž lze posvítit na všechno částečné, a klíčem jednání. Ale nejvíce je třeba dbát, aby se připouštělo jako axióm, jen co jím opravdu je. Ne nadarmo totiž si stěžuje Verulamský¹⁹, Streso²⁰ a jiní, že obvyklá pravidla logiky ledaco lehkomylně tvrdí nebo popírají, že zřídka poslouží důkazu, častěji jen učenému hádání (jež se koná vyjímáním, vymezováním, námitkami, překrucováním, tj. hašterěním).

(6. Jednotliviny jsou jen ukázky)

VI. Všechny jednotliviny v celé vševědě necht' nepřinášejí nic nového, ale jen zvláštní rozvedení obecného, jež předcházelo, jako se to děje s přírůstkem u stromu a živočicha; nevznikají každým rokem nové údy nebo větve, ale jen se dotvářejí dřívější.

(Užití vševědy)

Vševěda uspořádaná tímto způsobem bude: 1. snadno srozumitelná, jedno bude totiž vyplývat z druhého; 2. pevná pravdou, neboť všechno následující se bude zakládat na předchozím; 3. neobyčejně užitečná, neboť smysl všeho, co si lze myslet bude zcela jasný. A taková kniha bude opravdu nejen zdrojem vědění všeho druhu, nýbrž i jakýmsi zavodňovacím zařízením způsobujícím, aby všechno hluboce zakořenilo, takže žáci nebudou k souhlasu lákání přesvědčováním, nýbrž vedení důkazy. To teprve upevní vzdělanost.

(Hlouběji se vysvětluje)

Míjí nyní dvacátý rok, kdy jsem poprvé pocítil touhu a podnět hledat léky na obtíže studijní dřiny,²¹ a to pro mé neštěstí, jež mne připravilo téměř o všechna léta mého jinošství. Neboť jako malý chlapec jsem ztratil oba rodiče a liknavostí poručníků jsem byl tak zanedbán, že teprve v šestnácti letech se mi podařilo okusit základů latiny. Bylo však důkazem boží dobrotivosti, že ono ochutnání tak vzrástlo žízeň přirozené touhy, že od té doby jsem neustával pracovat a snažit se, jak nahradit ztrátu uplynulé doby života, ne již jen u sebe, ale i u jiných. Neboť mi zároveň bylo líto osudu jiných, především v mém národě, v pěstování vzdělanosti příliš ne-

činného. Často tedy a hodně jsem přemýšlel, nejen jak povzbudit co nejvíce lidí k lásce ke svobodným studiím, ale i jak s menšími náklady a námahou by mohly být otevřeny školy, v nichž by mládež mohla snazší metodou postupovat k významnému úspěchu ve vzdělání. Protože tak brzy (ve čtyřadvaceti letech) jsem byl povolán ke službě církevní a měl jsem před očima ona boží slova »Toto dělejk«, musel jsem péči o školu odložit. Ale když po pěti letech jsem byl z dopuštění božího s jinými vyhnán z vlasti a vrátil jsem se ve vyhnanství pro uhájení života k školnímu prachu, obrátil jsem mysl k četbě různých spisovatelů a připadl jsem na mnohé, kteří v této nepříznivé době se počali zabývat napravením metody studií, na Ratka²², Helwiga²³, Rhenia²⁴, Rittera²⁵, Glaumia²⁶, Caecelia²⁷ a na Jana Valentina Andrae²⁸, jehož se patřilo uvést na prvním místě, muže vroucího ducha a osvětlené mysli, jakož i na Campanellu a Verulamského, slavné obnovitele filozofie.²⁹ Jejich četbou jsem byl povzbuzen k velké naději, že konečně tolik a tak rozličných jisker vyšlehně v plamen. Zdálo se mi sice, že tu a tam lze pozorovat některé nedostatky a mezery, ale nemohl jsem se udržet, abych se nepokusil o něco spočívajícího na pevných základech, co by nepřipouštělo kolísání, kdyby to bylo možné vymyslet. Tak se mi po mnohém přemýšlení a zjišťování všeho podle nezvratných zákonů a norem přírody zrodila pod rukou »Didaktika velká«, podávající umění, jak všechny učít všemu snadno a důkladně.³⁰

(»Brána jazyků« dala podnět k »Bráně věcí«)

Když jsem se pokusil podle pravidel v ní uvedených o příručku k učení jazykům a vydal ji k posouzení s názvem »Brána jazyků otevřená«, stalo se, že byla přijata s nadšením, a jaksi jednomyslným souhlasem vzdělanců byla schválena jako skutečný a pravý prostředek k učení jazykům. Z čehož jsem viděl, že se mi nabízí nová příležitost, abych se pokusil i o »Bránu samotných věcí«³¹, nebo, chceš-li raději, o »Klíč lidského rozumu«, otvírající smysly obecně ke všemu. Doufal jsem, že z tohoto dílka, kdyby se podařilo, by bylo možné očekávat užitek o tolik větší, o více je být opravdu moudrý než umět žvatlat několik latinských slov.

(... a s jakou nadějí)

Nechyběli ovšem lidé, kteří prostě pochybovali, že lze takovou »Bránu věcí« nebo »Klíč« složit (sdělil jsem totiž úmysl přátelům). Mne však přesvědčení o obecné, a to stále harmonii věcí velice povzbuzovalo, že všechno, co má člověk znát, lze svést na několik jistých pravidel, omezených počtem, neomezených užíváním. Tak totiž jsem u sebe uvažoval: jestliže jazyk, ten nejpohyblivější tlumočník mysli, který dychtí rozbíhat se v nekonečné hojnosti, přece mohl být sevřen v meze tak, že musí vyjadřovat omezeným počtem hlásek všechny hlavní myšlenky, proč by stejně tak nemohly být sevřeny pojmy naší těkavé mysli mezemi samotných věcí. Neboť ačkoli se zdá, že věci existující mimo intelekt jsou čímsi nekonečným, není tomu tak.

Vždyť sám svět, úžasné dílo boží, se skládá z nemnoha prvků a nemnoha rozdílných forem. A všechno, co bylo v uměních vymyšleno, může být shrnuto pod určitými rody a určitými nejobecnějšími pojmy. Protože tedy věci, jejich pojmy a slova jako by obrazy pojmů jsou k sobě rovnoběžné a protože jsou v nich jakési základní prvky, z nichž ostatní vyplývá, domníval jsem se, že právě ony základní prvky lze vykládat stejně na věcech jako na pojmech či slovech. Také mě napadlo, že chemici našli způsob, jak z množství látky vybavit podstatu či ducha věci tak, že v nepatrné kapce, jak vidíme na léčích, se shromáždí uje ohromná síla nerostů nebo bylin s větším účinkem než v jejím nezpracovaném množství. Což nemůže být nic vymyšleno (myslel jsem), čím by mohla být nějak shrnuta a soustředěna pravidla moudrosti, roztroušená po tak rozlehlých oborech věd, ba i mimo své obvodů do nekonečna jakoby rozptýlených? Nezoufejme: každé zoufání je rouhání bohu, jenž prosícím, hledajícím a tlukoucím slíbil pomoc. Došel jsem tedy k závěru, že je možné založit jakési obecné semeníště vzdělanosti.

(Co spisovatel zamýšlel
sepsáním »Brány věcí«)

Dal jsem se tedy ve jménu božím do tohoto díla a rozhodl jsem se užít při něm metody, již jsem užil při sepsování »Brány jazyků«. Za prvé, aby jako tam bylo sneseno všechno důležité z latinského jazyka, tak aby zde byly jako do pokladnice shromážděny všechny věci, které jsou hodny lidského poznání. Za druhé, aby nic nebylo uváděno víckrát než jednou, vyjma spojovací články a zmínky, bez nichž nelze vykládat jiné otázky. Za třetí, aby nic nebylo uváděno jinde než na svém místě a ve vlastním smyslu, tj. v naprosto přirozeném pořadí věcí a s naprosto jasným významem slov, aby v souhrnu se tu stručně a jasně naučili všemu, co má veškerenstvo věci významného a co poskytují všechny knihy a knihovny. Kdybychom dokázali, že by touto naší »Bránou věcí« byla připravena cesta k porozumění všem věcem a všem knihám i bez učitele, jistě bychom si odnesli chválu, již Timotheus Bright uděluje objevitelům stručnosti a zřetelnosti. »Z rozličných částí filozofie,« praví, »jimiž se milovníci pravdy a lidé usilující o nejlepší věci zabývali, žádná ani není pro život užitečnější, ani myslí neposkytuje vznešenější lahůdku, než ta, jež ostatní umění podává stručnou a jasnou formou. Má tedy být velebeno vděčnou vzpomínkou úsilí těch, kdo se přičinují, aby žáci byli zbaveni ošklivé zdlouhavosti a osvobozeni od trní a labyrintů obtíží« (»Super Scribonii Physicam«, kap. I).³²

(Trojčlenné dělení)

V naší metodě se vyskytuje ta zvláštnost a podivuhodnost, že všechna obvyklá dělení jsou trojčlenná. Ujišťuji, že jsem to násilně nevyhledával z nějaké pověřivosti, ale že ve všech nejpřednějších a nejdůležitějších věcech se to hned od prvních vlastností věcí (jedné, pravé, dobré) tak samo nabízelo, že jsem po nějaký čas byl

ohromen a zaražen novostí věci. Když pak, povzbuzen již několika příklady, jsem se i jinde pokoušel o totéž, shledal jsem, že se to daří všude. Neměl jsem tedy odvahy protivit se pravdě věci představující se zpravidla trojím tajemstvím, spíše jsem se zaradoval pochopiv takový soulad svaté trojitosti, a dychtivěji jsem ji sledoval i v ostatních věcech, aniž bych někdy (pevně věřím) působil nějakým věcem násilí. nýbrž postupoval jsem tak, jak se samy dělí. Ale myslil jsem, že to bude velice prospívat i žákům. Za prvé, na pomoc paměti, jež ráda postupuje po mřížoví, jak při zapamatování, tak při vzpomínání. Za druhé, pro pochopení samotných věcí, protože se tak obvykle přirozenost věcí znamenitě sama odkrývá. V této věci se dovolávám mínění všech, kteří o tom budou zbožně a pozorně v bázni boží uvažovat, jsa jist, že tak bude odhalena ne lichost preludů, ale pravda samotných věcí. Necht' tedy tato křesťanská vševěda, otvírající trojí tajemství, je zasvěcena věčnému trojjedinému Pánu, jedinému mocnému, moudrému, dobrému a věčně velebenému bohu.

(Obrana pojmenování vševědy)

Necht' název vševědy nikoho neuráží. Víme, že jediný *pansofos* je pouze moudrý bůh (Řím. 16, 27). My se hlásíme k lidské vševědě, totiž k vědění toho, co bůh chce, abychom věděli, zároveň s moudrým nevěděním toho, co nejvyšší učitel chtěl, abychom neznali. Co je skryté, je v moci našeho Pána boha; vybízíme však smrtelníky, aby z lenivé nevděčnosti nebyli nedbalí toho, co nám a našim synům sdělil (Deut. 29, 29).

(Trojí důvod pro název vševědy)

Tedy vševědou nebo obecnou moudrostí chceme nazvat takové studium, k jakému radíme a o jaké usilujeme z trojího důvodu. Za prvé, pro věci samé, od jejichž rozkouskování zrazujeme, a učíme lidské duše, aby rozvinutím sil si všechno podrobily. Za druhé, vzhledem k vědám, jež doporučujeme ne jako rozdílné, ale jako jednu vědu, zahrnující ve svém objemu všechno. Za třetí, vzhledem k těm, pro jejichž užitek je připravována, totiž všech, kteří se oddali Kristu, aby bylo možné očekávat trojí užitek tohoto dílka: pro učené, pro mládež ve školách, pro všecken křesťanský lid.

(Pobídka učených k horlivému studiu vševědy)

Bůh, aby je povzbudil, přikázal proroku, aby je oslovil naléhavou řečí. Práví tento lid: ještě nepřišel čas k stavbě domu Hospodinova. Zda pak máte čas, abyste bydlili v zdobených domech a tento dům byl pustý? A nyní praví pán zástupů: přiložte svá srdce k svým cestám, sejete mnoho a sklízíte málo, jíte a nebýváte nasyceni, pijete a nejste napojeni, oblékáte se a nejste zahřáti; a kdo shromáždí uje mzdu, shromáždí uje ji do děravého pytlíku. To praví Hospodin zástupům. Přiložte již vaše

srdce k vašim cestám (Hagg. 1.). Slyšte to i vy, představení věd a moudrosti ve svatém lidu křesťanském, z nichž četní opravdu podobně činíte a trpíte. Mnozí říkají, že není čas shánět se zde po nějaké vyšší moudrosti, ta je ponechána pro příští život. Mnozí sobě samým lichotí takovými úvahami a spokojují se oním drobtovitým a nejasným poznáním věcí a jiní svými soukromými zálibami. A jaký je z toho zisk? Zaséváte mnoho, praví boží hlas (neboť na vzdělání ducha vynakládáte mnoho práce), a přece do vašich sýpek přivážíte málo. Pojídáte, ba hltáte knihy a nebyvate nasyceni. Pijete z každého nahodilého potoka a přece nejste napojeni. Odíváte se všichni oděvy a shledáváte odevšad pláštiky autorit a přece se nikdy dosti nezaohřejete světlem pravdy. Ó, přiložte již tedy konečně svá srdce ke svým cestám a vzmužte se, abyste moudrosti, jež má bydlet s námi, vybudovali skvostnější chrám jakoukoli prací a nákladem. Abychom vybudovali divadlo moudrosti, pravím, uměním božským podle podoby praobrazu, aby v něm nebylo, jak se sluší na díla boží, nic neužitečného, planého a zmateného; nechybělo však nic užitečného, pravého a příjemného, aby tím byli lidé pozvani k samým zřídům pravdy a dobroty, byli přivedeni od obvyklých dýmů marnosti k vlastnictví rádných statků a odřekli se lehkotvážného bažení po věcech pomíjejících. To se stane, když se v křesťanských školách otevře křesťanské mládeži taková brána moudrosti a když se jí budou spolu ukazovat nejdražší poklady moudrosti.

Avšak, za třetí, i to zamýšlíme, aby takové vybudované divadelko boží moudrosti se stalo společným lidskému rodu, tj. že by zvalo a vpouštělo všechen křesťanský lid, ať je jakéhokoli stavu, věku, pohlaví, jazyka, aby spatřoval a pozoroval ty podivuhodné hry, jež vždy a všude předvádí velebná moudrost boží. Neboť všichni, kdo se narodili lidmi, mají být řízeni k těmto cíli slávy boží a své blaženosti; a nemá být vylučován nikdo, ani muž, ani žena, ani chlapec, ani stařec, ani šlechtic, ani neurozený, ani řemeslník, ani sedlák atd. Jsme totiž všichni stejné plémě boží, všem stejně vpuštěným do divadla světa je řečeno: Pojd'te, vizte skutky Hospodina (Žalm 46,9), všichni konečně musí projít tímto bídným životem těžkostí a sklíčenosti ducha (jak dosvědčuje Šalamoun), takže všichni naprosto potřebují lék proti marnostem a ulehčení těžkostí, který nemohou mít odjinud než přispěním pravé moudrosti.

vzdělavání lidí všem

(Proto se píše lidovými jazyky)

Přejeme si tedy a snažně žádáme, aby studia moudrosti se více nevykládala jen latinskými spisy, aby ve školách nebyla držena jako ve vězení, jako se dosud dalo s největším opovrhováním a krivdou vůči lidu a lidovým jazykům. Aby se každému národu všechno vykládalo jeho vlastní řečí a tím byla všem, kdo jsou lidmi, dána příležitost zabývat se těmito svobodnými naukami, spíše než starostmi tohoto života, nebo okázalostmi, nebo pitkami nebo jinými malichernostmi, jako se děje stále, že se trmácejí a bídně hatí zároveň život i duši. Stalo by se tak také, že s vědami a uměními by se ušlechtilé tříbily samotné jazyky. Proto jsme se také

rozhodli (svolí-li bůh) tento náš spis vydat latinsky a v mateřském jazyce. Nikdo totiž nerozsvěcuje svíčku a neskrývá ji pod sud, ale staví ji na svícen, aby svítila všem, kdo jsou v domě, praví Kristus (Mat. 5, 25). Neboť komu je k užítku skrytý poklad a tajná moudrost (Ekl. 42, 18)? Necht' usilují tedy všichni, kdo vynakládají úsilí na studia moudrosti, aby i v tomto přispívali k lesku moudrosti, jež dí: Vizte, že jsem nepracovala jen pro sebe, ale pro všechny, kteří hledají pravdu (Eccles. 24, 39).

JAN
AMOS
KOMENSKÝ

Pansophiae
prodromus
(část)

Poznámky
a komentáře

Jan Amos Komenský, Vybrané spisy, sv. V, Praha 1968, str. 245—301 (přeložil Jiří Kyrášek). Odtud přebíráme i většinu poznámek.

1. Aristoteles o moudrosti píše ve spise »Metafyzika« I, 2; IV, 2; Cicero na mnoha místech, ve spise »O povinnostech« II, 2; v »Tuskulských rozhovorech« V, 3; výroky Šalamounovy jsou v bibli, Moudr. 7, 21 a 8, 4—6.

2. To, že vedle antických filozofů je jmenován i Šalamoun jako biblická autorita, má své důvody. Bible (v českém překladu tzv. Bible kralická) byla knihou mezi českým lidem velmi rozšířenou, citáty z bible navozovaly v prostých čtenářích známé čtení a usnadňovaly mu porozumění. Zejména Starý zákon byl oblíbený a připomínal, hlavně v žalmech, těžkou situaci pracujících venkovanů i jejich sny o lepším světě.

3. Cicerona Komenský cituje nepřesně. Vynechává slova deorum consensu (se svolením bohů). Místo je ve spise »Timaeus«, ad fin.

4. Horatius, Listy, I, v. 106—107. I zde Komenský vynechává část citátu, a to tu, která dává předechozímu textu ironický smysl. Tento ironizující závěr Komenský vynechal (citováno podle překladu O. Jiráni).

5. Josephus Flavius, Contra Appionem, kniha II. Spis je apologií židovství proti obžalobám vzneseným vůči židům alexandrijským gramatikem Appionem.

6. Horatius, Listy II, 3, v. 180—181 (citováno podle překladu O. Jiráni).

7. V době Komenského se vydávalo množství přehledů, výtahů z klasických autorů atd. pod různými názvy »Adagií«, »Florilegií« aj.

8. Škola peripatetiků — tak byli označováni stoupenci Aristotela. Peripatetický znamená procházející se, chodící. Aristoteles konal totiž své výklady při procházkách se svými posluchači.

9. Epicykl označuje křivku důležitou pro ptolemaiovskou geocentrickou soustavu. Střed vesmíru tvořila podle této představy Země. Kolem ní kroužily ostatní planety. Epicykl pak je kruh, ve kterém se hvězda pohybovala, a střed tohoto kruhu opět kroužil v stejnoměrném pohybu po excentrickém kruhu kolem Země.

10. Komenský odmítal heliocentrismus Koperníkovy hvězdné soustavy. Uznával však jednotlivé myšlenky, s nimiž v pojetí pohybů nebeských těles Koperník přišel. Proto připouští, že Koperník opticky sestrojil svou soustavu dobře, ale vyvracejí ji zásady nezvratné pravdy, což pro Komenského znamenalo, že středem vesmíru je Země, nikoli Slunce.

11. Komenský zde má na mysli spis Gilberta Wilhelma »Philosophia nova de magnete magnetisque corporibus et de magno magnete tellure«, v němž se pokoušel tento autor objasnit jev magnetismu a zároveň na magnetismu objasnit celý svět.

12. Campanella ve spise »Prodromus philos. instaur.« vysvětluje, že bůh stvořil beztvarou hmotu, ale schopnou přijmout tvar, a k tomu dvě činné síly, které jsou protichůdné, tj. teplo a chlad. Tyto síly stvořily z beztvaré hmoty první tělesa světa. Teplo vytvořilo oblohu a chlad Zemi. Podobně starověký myslitel Parmenidés odvozoval mnohotvárnost světa ze dvou principů, z éterického ohně a chladu. Vesmír se podle něho skládá ze soustředěných kruhů, které jsou navrstveny kolem Země a uprostřed je směs ohně a chladu.

13. Galileo Galilei dalekohledem objevil povrch Měsíce podobný povrchu Země. Pozoroval také mnohé jevy na hvězdné obloze, které nutně vyvracely Campanellovu představu světa, podle níž by obloha mohla být tvořena teplem a Země chladem. I když Galileova pozorování vyvracela názory Campanellovy, napsal Campanella obranu Galilea.

14. Tantalos byl mytický král frýzský, kterého bohové potrestali za to, že je chtěl oklamat, tím, že v podsvětí trpí žízní a hladem, ačkoli v jeho blízkosti jsou nedosažitelná jídla a nápoje.

15. Boj Lapithů z Kentury líčí Ovidius v »Proměnách« (XII, v. 210—535).

16. Akademik — stoupenec Platónovy filozofie. Název je odvozen od Akademie, místa, kde Platón vykládal své názory.

17. Essejští byli jednou ze tří židovských sekt v polovině 2. století př. n. l.

18. Antropomorfisté tvořili ve 4. století křesťanskou sektu, která bohu připisovala lidské tělo.

19. Bacon z Verulam ve spise »Novum organon«, I, afor. XI. a afor. XII. kritizuje dosavadní logiku, že je neužitečná k vytváření věd. Logika spíše přispívá k stabilizaci a skrývání omylů než k objevení nových pravd.

20. Kašpar Streso z Anhaltu. Komenský zde má na mysli jeho spis, který mu autor na doporučení Hartlibovo poslal, »O užití a zneužití rozumu při výkladu Písma svatého« (»De usu et abusu rationis in interpretandis Scripturis divinis«).

21. V letech 1614—1616 napsal Komenský spis »Grammaticae facillioris praecepta«, který měl usnadnit studium latiny. Zhruba před dvaceti lety od práce na »Předchůdci vševedy« se Komenský také začal zabývat prací na »Divadle veškerenstva věcí« (»Theatrum universitatis rerum«). Pracoval na něm od roku 1614 do roku 1627. Je obtížné rozhodnout, který spis má zde Komenský na mysli.

22. Wolfgang Ratke (1571—1635) — německý pedagog. Komenský se seznámil s jeho »Memoriálem« (vydaným roku 1612). Několikrát se na Ratka obrátil, aby s ním spolupracoval, ale marně. Vykládá o tom ve své korespondenci. V okruhu přátel Komenského bylo několik Ratkových stoupenců.

23. Helwig, byl jedním ze stoupenců Ratka. Napsal dílo »Libri didactici grammaticae universalis« (»Didaktické spisy univerzální gramatiky«), vydané roku 1619. V něm je také výklady o obecné didaktice.

24. Johann Rhenius. V »Didaktice« Komenský uvádí rok blíže neurčeného spisu tohoto autora. Je to rok 1614.

25. Štěpán Ritter je autorem spisu »Nova didactica« z roku 1621. Zabývá se v něm vyučováním latině.

26. Glaum ve spise »Disputatio Castellani de methodo docendi artem quamvis intra octiduum« (1625) vykládá, jak každému umění lze naučit za týden.

27. Jan Caecilius Frey ve své knize uvedl souhrn pozorování o vyučování latině.

28. Jan Valentin Andrae (1586—1654) usiloval ve svém díle o reformu církve a společnosti. V tomto rámci se zabýval i zlepšením výchovy, v níž viděl prostředek nápravy společnosti. Jména většiny zde uváděných reformátorů Komenský uváděl již v předmluvě k »Didaktice české« a podobně i v latinské »Didaktice velké«.

29. Většina didaktiků, které zde Komenský uvádí, měla na mysli jen zlepšení vyučování latině. Komenský tento rámec daleko překročil. Usiloval o zlepšení výchovy vůbec, o vytvoření pedagogické teorie. Proto zde také uvádí nejen didaktiky, ale i filozofické myslitele Campanellu a Bacona.

30. Komenský zde parafrázuje již název latinské »Didaktiky velké«, kterou dokončil v roce 1638.

31. Zde Komenský poprvé uveřejňuje plán na sepsání »Brány věcí«. Tento plán během dalšího života mnohokrát pozměňoval. Sám píše, že na »Bráně věcí« pracoval od třicátých let a třicetkrát ji přepracovával. Do konce života tento spis celý nezpracoval a nevydal v definitivní podobě. »Brána věcí« byla celá vydána až posmrtně roku 1681 v Leidenu. Ve školách předcházejících vysokým školám (akademiím a univerzitám) se v době Komenského učilo především formálním disciplinám (latině, řečtině a gramatikám těchto jazyků, logice apod.) a jen málo pozornosti se věnovalo tzv. reáliím, přičemž i ty byly chápány především z hlediska vyučování jazyku. Komenský požaduje obrát. V soulase se svou celou pedagogickou koncepcí žádá, aby si děti již od počátku učení osvojovaly vědomosti o věcech a neučily se jen jazyku.

32. Komenský zde doslova cituje spis Thimothea Brighta vydaný roku 1637.